

KETTŐS ÁLLAM ÉS JOGDUPLÁZÓDÁS

A JURISZTOKRÁCIA OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI *

P O K O L B É L A

A régi időktől létező államhatalom az 1800-as évek elejére az Egyesült Államokban alkotmányos állammá válva egy idő után – az alkotmányos állam eredeti eszméjének módosulásával – egy kettős államszerkezetet hozott létre. E minta más országokba való átvitele/átvétele az 1900-as évek második felétől egy sor kettős szerkezetű államot hozott létre a világban, melyek az egyes helyeken mintegy evolúciós variációként egy sor eltérő funkció ellátása szerint alakították a kettős állami szerkezetet, és ezek a globális érintkezésben egymásra hatva alakították ki mára e kettős államszerkezet főbb modelljeit. A jogra kihatásában ez a kettős államhatalmi szerkezet a kettős államakarat képzésének megfelelően a hagyományos törvényhozási jogot is megduplázta, és a törvényhozási egyszerű jog jogágai felett az alkotmányi jog „alkotmányos jogágait” is létrehozta. Nézzük meg ezt a folyamatot részletesen.

ALUL DEMOKRATIKUS, FELÜL JURISZTOKRATIKUS

Az alkotmány eszméje a felvilágosodás eszmei-politikai küzdelmeiben Rousseau népszerű elméletéből fokozatosan alakult ki mint az államhatalom alapjainak és kereteinek nép általi ünnepélyes és kiemelt dokumentumban történő meghatározása, mely után a népképviselői törvényhozás már csak e keretek között folyhat. Ezt valósították meg a történelemben először az angol gyarmati státusból függetlenedő észak-amerikai telepes államok alkotmányai és az összefogásukból létrejött föderális Egyesült Államok alkotmánya 1787-ben, illetve a végül is elvetélt francia forradalmi alkotmányok 1789-től kezdve. Az alkotmány az államhatalom kereteire vonatkozott ekkor még, de már néhány év múlva bevették az USA alkotmányába kiegészítésként az időközben a francia forradalmárok által kihirdetett emberi szabadságjogokat mint alkotmányos jogokat. Ezek az alkotmányos jogok csak az államhatalom célkitűzéseinek orientálását szolgálták ekkor még, és ez nem változott meg akkor sem, amikor 1803-ban az USA Legfelsőbb Bírósága arra a belátásra jutott, hogy joga és hatásköre van arra, hogy a szövetségi alkotmánnyal szembenálló tagállami törvényeket vagy a szövetségi törvényeket alkotmányellenessé nyilvánítsa, és megtiltsa alkalmazásukat. Ez volt az alkotmánybíráskodás eszméjének megszületése, és

* Az írás a *Kettős állam és jogduplázódás* címmel az Alapjogokért Központ kiadásában idén ősszel megjelenő kötetem összefoglaló része. (Lásd a szerző korábbi könyveit is: *Európai jurisztokrácia. Az Európai Unió jurisztokratikus szerkezetének kérdései*. Dialóg Campus, Bp. 2019. és *Szuverenisták kontra föderalisták. Demokrácia a jurisztokráciával szemben. Politikai elemzések*. Századvég, Bp. 2020. – a Szerk.)

ez ekkor még csak hatásköri bíráskodást jelentett: a szövetségi alkotmányban előírt hatásköri megosztás tiszteletben tartásának őrzését az egyszerű törvényhozás törvényei felett.

Ez kezdett megváltozni fokozatosan az 1800-as évek közepétől, amikor a rabszolgaság megszüntetéséről politikai küzdelem robbant ki az erre törekvő északi államok és az ezt fenntartani akaró déli államok között, és az emberek közti egyenlőség alkotmányos jogára támaszkodva kísérelték meg a rabszolgaság intézményét alkotmányellenessé minősíteni a legfőbb bírakkal, ám ezek ellenáltak ennek. Az északi és déli államok között kirobbanó polgárhábrú végül az előbbieket győzelmével zárulva új alkotmány-kiegészítésekkel bevitte ezt a változtatást az USA alkotmányába, és ezután egyre inkább a törvények tartalmi ellenőrzésére is kezdték használni az alkotmányos alapjogokra lefektetett alkotmánybíráskodást, most már túlmenve a pusztán hatásköri bíráskodáson. Ezzel itt kialakult az 1900-as évek fordulójára, hogy amit a szövetségi kongresszusban vagy tagállami törvényhozásokban egyes politikai erők többségük révén törvénnyé tudtak emelni, azt a szembenálló politikai csoportok a főbírák alkotmánybíráskodására támaszkodva meg tudták semmisíteni. A politikai táborok szerint ez úgy nézett ki egészen az 1930-as évek végéig, hogy a liberális-demokrata tábor törvényhozási sikereit rögzítő törvényeket a konzervatív legfőbb bírák alkotmányellenessé nyilvánították, és a liberáldemokrata táborból méltatlankodó kritikák láttak napvilágot a néhány öreg főbíró demokráciát sértő alkotmánybíráskodásáról. E mellett azonban az alkotmánybíráskodástól szenvedő liberális politikai tábor egyes csoportjai a hozzájuk közelálló nagy bankár-családok alapítványainak támogatásával egy fordított irányú alkotmánybíráskodásban bízva, az egyenlőségi jogra támaszkodva, alapjogi mozgalmakat kezdtek szervezni a fekete kisebbség támogatására, majd más kisebbségeket, illetve a feminista törekvéseket is felkarolva *pro bono* ügyvédi irodákra támaszkodva a bíróságok előtti perlési politizálásával igyekeztek a politikai céljaikat elérni.

Végül ez az '50-es években vezetett először sikerre az USA szövetségi Legfelsőbb Bíróságán, miután a demokrata Rooseveltnél elnök presszióira és új főbírák kinevezésével átfordult a többség a liberális irányba. Ezután a '60-as években szinte egy alapjogi forradalom zajlott le az USA-ban, és amit nem tudtak a liberális demokraták a konzervatív több-

» bíróságok előtti perlési politizálással igyekeznek elérni politikai céljaikat

ségű kongresszusban és tagállami törvényhozásokban átvinni, azt perlési politizálással a jogvédő mozgalmak a legfőbb bírák előtti alkotmányos perlésekben tudták érvényre juttatni. Ezzel kialakult a korábbi alkotmányos államból a kettős szerkezetű állam, melyben az alsóbb szint a demokratikus választásokra alapozódva az államolgári tömegek politikai akaratképzését jelenti, de felette egy másik államhatalmi akaratképzés is működik, mégpedig az alkotmányos alapjogokra és alkotmánybíráskodásra támaszkodva, és a szembekerülés esetén a felsőnek van primátusa.

Ez az USA-n belüli kettős állam azonban jelentős módosuláson ment keresztül azzal, hogy a II. világháborúban győztes amerikai megszálló csapatok jogászai a legyőzött Németország alkotmányozását irányítva egy olyan alkotmányi szerkezetet hoztak itt létre – elkerülendő, hogy a németek milliói mégegyszer egy új Hitlert megválasztva szembe kerüljenek az USA-val –, amely a parlamenti rendszer felett a világban egy addig példátlanul erős és széles hatáskörű alkotmánybíráskodást tartalmazott. Ezt jórészt saját bizalmi embereikkel töltötték fel, és amikor a későbbi években a német kancellár és kormánya igyekezett fellépni az alkotmánybírák széles ellenőrzése ellen a demokrácia nevében, akkor a megszálló amerikai jogászai és külügyi vezetőik mint a jogállami demokrácia szükséges elrendezését védték meg velük szemben a hatáskörüket gátlás nélkül növelő alkotmánybírákat. Ennek révén itt a németeknél az alkotmánybírák olyan hatáskörtágítási formulákat eszeltek és – az alkotmányszövegtől elszakadó – olyan alkotmányértelmezési fajtákat alakítottak ki, melyek az amúgy is széles hatáskörüket szinte korlátlaná tették. A hatalmi súlypontnak ez a demokráciától a felettes alkotmánybíráskodás felé való eltolódása ebben a kettős államszerkezetben és a főhatalomnak a demokrácia feletti jurisztrokráciához

történő áttelepítése a máskülönbén gazdasági prosperitásban élő németek miliói számára nem jelentett problémát, és így ez a modell ettől kezdve mint a bárhová exportálható politikai szerkezet vált érvényessé az USA vezető elitjei és általában a nagyhatalmak elitjei számára.

A későbbiekben a '60-as évekbeli amerikai alapjogi forradalom mintája sokban kereszteződött az amerikai bírákhoz képest jóval nagyobb értelmezési szabadságot és ezzel főhatalmat elért német alkotmánybíráskodási modell elemeivel, és így a kettőt variálva kezdték átvenni az egyes európai és nyomukban más kontinensen levő államok. De az amerikai globális hatalmi elit is ezek mixelésével igyekeztek tudatosan átültetni ezt a kettős szerkezetű állami modellt a befolyásuk alá került országokba. Alulról ez a modell a társadalom demokráciáját mutatja, de felülről erre egy ezt ellenőrző második állami rész épül, mely az alkotmánybíráskodáson keresztül közvetlenül alkotmányból, főként ennek alapjogaiból igyekszik kibontani – mintegy ebből „dedukálva” – a teljes jogrendszert és a társadalomirányítás tartalmát. A német modellt a '70-es évek végén a diktatúrától megszabadult Spanyolországban és Portugáliában vették át, és különösen a spanyoloknál vált jellemzővé, hogy a német modell alkotmánybíráskodását még inkább elszakították az alkotmányszöveghez való kötöttségtől, és szinte minden korláttól eloldott alkotmánybíráskodást valósítottak meg. Ez a spanyol radikalizálással bővített alkotmánybíráskodási modell aztán az '80-as évek végétől a latin-amerikai spanyol nyelvű államokban került bevetésre az USA balliberális elitje alapítványainak ösztökélésével, majd a '90-es évek elejétől a szovjet birodalom széthullása után az innen kiszabadult közép- és kelet-európai országokban ugyanígy.

Ezzel egy időben néhány kelet-ázsiai országban is voltak eltolódások a kettős államszerkezeti modell felé. Itt is némi amerikai alapítványi ösztökéléssel, de itt a helyi elit egy része más okokból maga is törekedett ennek átvételére. India egyes elitjei már a '70-es évek elejére felerősítették a parlamenti többségi kormánnyal szembenálló főbírói elit jurisztokráciájának felhasználását a '60-as évekbeli amerikai balliberális főbírák alkotmányértelmezéseinek átvételével és ezek alapján újak kieszelésével. Taiwan külön szervezett alkotmánybíróháza 1987-ben kezdte el működését, és ez is, akár a szintén ekkortól induló dél-korai alkotmánybírák, a német aktivista alkotmánybíráskodást tekintették követendő példának, átvéve ezektől az alkotmányszövegtől való elszakadást és ezek rugalmas értelmezésének minden fondorlatát. A thaiföldi alkotmánybíróház csak némileg később kezdett működésbe, de ez is ugyanúgy a német aktivista alkotmánybíráskodást tekintette mintának, és a vidékkel szembekerült városi szellem elitiek követelésének engedelmessé az alkotmánybírák itt a választáson győztes kormánypárt és miniszterelnökének hatalomtól való megfosztására is készek voltak (az ezredfordulótól kezdve már két alkalommal is).

A kettős államszerkezet alul demokratikus felül jurisztokratikus modellje térségünkben tisztán mutatja a kettős államszerkezet valamilyen fokban mindenhol meglévő szerkezeti elemeit. A lokális demokrácia feletti szintre telepedett jurisztokratikus állami szerkezeti rész – különösen tisztán a közép- és kelet-európai államokban a rendszerváltás után – az amerikai balliberális elit otthon már kiépített jurisztokráciájának exportálásával épült ki, mégpedig nagy globális alapítványai NGO-hálózatainak leányszervezeteit betelepítve az itteni egyes országokba, és felettük központi koordinációt és ellenőrzést megvalósítva. Ezt az egyes államokon belüli jurisztokratikus állami részt a kívülről történő központi koordinálás mellett segítette még egy már korábban létrehozott összefogási mechanizmus, mely eredetileg a '40-es évek végétől indulva egyes nyugat-európai elitok Európai Egyesült Államok-tervének megvalósítását célozta az Európai Tanács megteremtésével. Ez végül csak az európai emberjogi egyezmény létrehozására szűkölt, és így maradt fenn napjainkig az ezen egyezmény mellé rendelt strasbourgi emberjogi bíraskodásban és az e mellé rendelt laza tagállami együttműködésben (Miniszterek Tanácsa és a Parlamenti Közgyűlés). Ám a szovjet birodalom széthullásával és a közép- és kelet-európai államok előbbi keretek közé integrálásával ez a korábban csak visszafogottan működő

**a parlamenti
többségi kormánnyal
szembenálló főbírói elit**

Akadály I. – Betonból öntött harckocsiakadályok a pesti Duna-parton, háttérben a felrobbantott Lánchíddal, 1945
(Fortepan)

emberjogi bíraskodás egy idő után új életre kelt, és 1999-ben egy jegyzőkönyvi kiegészítéssel lehetővé tették, hogy az ezt aláíró már részes államok vállalják a saját állampolgáraik ellenük indítható pereit is, ha azok emberi jogaik megsértését vetik fel velük szemben. Ez a csatlakozás nyomatékosan javasolt volt, és a EU-ba felvételre várakozó államok számára ez nem csak egy szabadon mérlegelhető opciót jelentett, de a nemzetközi nyomás az ezen kívüli körre is kötelezően megszabta. (Így például Oroszország is aláírta a jegyzőkönyvhöz való csatlakozást egy idő után.)

Ennek révén az időközben a régió országaiba már betelepített amerikai globális NGO-k nemcsak a hazai alkotmánybíróságokon fellépve tudták a megkettőződött állami szerkezet jurisztokratikus részét (és ezen keresztül a törvényhozási demokratikus részét is) befolyásolni, hanem a strasbourgi emberjogi bíróságon is, leányszervezeteikkel belülről perekkel támadva az egyes államokat. Időközben az ezt a perlést vizsgáló kutatások kiderítették, hogy a strasbourgi indítványok óriási többségét az amerikai alapítványi NGO-k betelepített leányszervezetei nyújtják be, és az is a nyilvánosságra került, hogy például az elmúlt húsz évben a száz Strasbourgba delegált közép- és kelet-európai bíró közül 22 a Soros-féle Open Society Foundation (OSF) nemkormányzati szervezetei mellől került oda. Más kutatások pedig azt hozták nyilvánosságra, hogy tulajdonképpen nem is a bírák döntenek elsősorban ott, hanem egy gondosan kiválasztott állandó emberjogi jogszapparátus (*registry lawyers*), és a bírók jórészt csak kihirdethetik az ezek által kialakított strasbourgi döntéseket. Sajnálatos módon e *registry lawyer*-apparátus és a jelzett globális NGO-k közötti személyi összefonódásra az eddigiekben még nem készült tanulmány, de nagyon életszerű annak feltételezése, hogy ha már a jobban nyilvánosság előtt lévő bírák esetében is ilyen magas az NGO-k által beépítettek aránya, ak-

kor a jobban elrejtőző apparátusban még nagyobb lehet. Ez az egyes európai államok feletti, központi európai beépülés létezik az EU brüsszeli szervei mellett is, mint az látható volt az elmúlt évek híradásaiból a Soros-féle OSF-alapítvány-hálózat óriási befolyását illetően az itteni akaratképzésre.

AZ EURÓPAI JURISZTOKRATIKUS RENDSZER ELEMEI

Az európai államok jurisztokráciájánál tehát a kettős jelleget lehet kiemelni, egyrészt a strasbourgi központi részt, másrészt az otthoni főbírákra, elsősorban az alkotmánybírákra, de kiegészítően a rendes felsőbbíróságokra is kiterjedő jurisztokratikus állami szerveződést. Mint látható volt, ez a szerkezet mind a két rész esetében az amerikai globális balliberális NGO-hálózatok exportálásával és európai beépülésükkel jött létre, és fontos kiemelni, hogy bár ez a nyugat-európai országok belső bírói karát illetően is létezik, de teljes kibomlással inkább csak a térségünkbeli országokban tudták létrehozni a jelzett globális NGO-hálózatok, mert a konszolidáltabb nyugat-európai jogrendszerek és szakmai jogásztársadalmak nem nyitnak ki számukra ilyen könnyen.

Ez a főbírókon és jogvédő NGO-hálózatokon nyugvó európai jurisztokratikus rendszer azonban még egy további elemmel rendelkezik, és ezt a szellemi hátteret biztosító *egyetemi jogász hálózat* jelenti.¹ Ez az USA jogi egyetemi részlegein is létezik, és ezek alkotmányjogi, jogelméleti, illetve nemzetközi jogi jellegű tanulmányainak egész világon való terjesztése adta mindvégig a jurisztokratikus államhatalmi szerkezet exportjának lehetőségét. Ezek a tanulmányok már felhasználják az elmúlt évtizedekben az amerikai aktivista alkotmánybíráskodást messze felülmúló német és más országokban ennek mintájára kialakított aktivista értelmezési formulákat is, és az újabban létrejövő alkotmánybíráóságokat, bírákat és ezek alkotmánybíráósági munkatársait ösztöndíjakkal, tanulmányutakkal segítve építik be ezekbe a globális hatalmi körök által támogatott alkotmányértelmezési és jogértelmezési formulákat. Az európai jurisztokrácia egyetemi jogász részlegeit összefogó és központilag szervező centrumok közül kiemelkedő az EU által létrehozott firenzei EUI (European University Institute), ahol tanárként, kutatóként az e szerveződés csúcsaira jutott képviselők kapnak helyet. De bőséges doktori ösztöndíjakkal az egyes európai államok belső jurisztokratikus erői által már kiválasztott és kipróbált fiatal jogászok is kapnak itt lehetőséget az NGO-hálózatokhoz történő csatlakozásra és ennek jogász munkáiban való részvételre a későbbiekben rövidebb-hosszabb tanulmányutak segítségével. Emellett főként a Soros György alapítványhálózata által szervezett rendszeres konferenciák és ezek közös angol nyelvű kötetei fogják össze folyamatosan az egyetemi jogászoknak azokat a köröit, amelyek már stabilan csatlakoztak ehhez az összeurópai jurisztokratikus szerveződéshez. Itt cseh, magyar, lengyel, román, szlovén, szlovák, román alkotmányjogászok, nemzetközi jogászok és jogfilozófusok, illetve nyugat-európaiak (németek, hollandok, britek és amerikaiak) vesznek részt állandó jelleggel. Ahogy a globális NGO-hálózatok országokba telepített részlegeinek is vannak központi szervezői, akik ismertek már a nyilvánosság előtt is, úgy az egyes országokon belüli egyetemi jogász kör tagjai is ismertek a szakmai közéletben, s mivel ez egy összeurópai szerveződés, így ennek központi szervezői is kiemelkedtek már. Így említeni lehet az EUI volt igazgatóját, Joseph Weilert, aki már évtizedek óta az egyik meghatározó alak az európai jurisztokrácia egyetemi elitjének szervezésében, de ugyanígy központi helyet vívott ki magának e körök szervezésében Armin von Bogdandy és Georg Daly is, mely

Soros-féle alapítvány-hálózat óriási befolyása az akaratképzésre ”

1 Ezt átfogóbban az akadémiai-tudományos világ „episztemikus közösségeinek” nevezik, letakarva persze ezzel az elnevezéssel, hogy sokszor már csak a tudomány álcája fedi a szellemi emberek ténylegesen politikai szerveződését. Ez pedig jórészt a jogi-társadalomtudományi ágakban jelentős, mert ezek tudásanyagát váltható át közvetlenül a politikai törekvések céljaira. (Lásd ehhez összefoglalóan: Ma’a K. Davis Cross: Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later. *Review of International Studies*, 2012. 131–145.; illetve lásd közelebbről a globális jurisztokrácia terjesztésére szerveződött egyetemi jogászság szerepéhez Margaret E. KECK – Kathryn SIKKINK: *Activists Beyond Borders*. Cornell UP, New York, 1998.)

utóbbi az európai jurisztokrácia szellemi exportjának egyik fő szevezője más kontinenseken is.

E három elem – főbírók/alkotmánybírók, NGO-jogvédő hálózat és egyetemi jogászai háttérbázis – között stabil összefonódások, személyi átfedések és cserélődések is vannak nemcsak az előbb jelzett strasbourgi emberjogi bíraskodás szintjén, hanem az egyes országokon belüli szerveződést illetően is. Például Magyarországon az induló alkotmánybíróvási munkatársi gárdában egy tucat olyan tanácsadó tevékenykedett hosszú évekig, akik utólag a Soros NGO-hálózatok vezetői lettek – egyikük kifejezetten a hazai Soros Alapítvány elnöke –, és egymást támogatva, egymást hálózatként maguk után vonva ezután több hazai egyetemre beépültek, majd átvették itt az alkotmányjogi és jogelméleti tanszékek vezetését és vezető tanári posztjait.² Csak feltehető, hogy ez nem volt másképp a többi régiós országban sem, és így a jurisztokratikus állam-szervezeti rész az általuk elfoglalt alkotmánybírói/főbírói státusokon kívül az

ezek bázisát adó NGO-k és egyetemi jogászcsoporthaik háttérével tudott és tud működni. Az alkotmánybíróvási előtti indítványok igen nagy részét – úgy, ahogy a strasbourgiaikat is – ezek az NGO-hálózatok vagy a hozzájuk kötődő ügyvédi irodák adják be, messzemenően koordináltan, esetleg közös formanyomtatványt is használva. E jurisztokratikus konglomerátumot közös médiaháttér is segíti

mind az egyes közép- és kelet-európai országokban, mind ezeket összeurópai szinten összekötve, átvéve a számukra fontos híreket más országokban levő szervezeteik akcióiról is. Ezek ma már súlypontilag a nagy látogatottságú internetes portálokat jelentik, és mintegy karmesteri karlendítésre egyszerre erősítik fel egy-egy NGO-akciójuk hatékonyságát, vagy egy-egy egyetemi emberük új tanulmányának reklámozását a szélesebb nyilvánosságban. De ugyanígy fordítva is: a velük szembekerült alkotmánybírók/főbírók vagy egyes jogászprofesszorok hiteltelenítésére, szakmai reputációjának kikezdésére koncentrált támadásokat tudnak megszervezni.

Fontos még kitérni arra, hogy bár ennek a demokratikus szerveződéssel sok szempontból szembenálló jurisztokratikus állami szerveződésnek a központi részét az alkotmánybíróvási és más legfőbb bíróságok jelentik, mivel egy alkotmányozási többség elérése esetén a demokratikus szerveződés erőinek módjában áll a saját értékviláguk felé átbillenteni az itteni többséget, ez sajátos helyzetet hozhat létre az alapvetően az amerikai balliberális erők által betelepített és működtetett európai jurisztokrácia belső viszonyaiban. Ugyanis, ha nagymértékben a balliberális politikai értékvilággal szembenálló jobboldali-konzervatív alkotmányozó kormánytöbbség tud kialakulni, akkor egy idő után ez átbillentheti az alkotmánybíróvási és más főbírói többséget is az új ki-nevezésekkel és alkotmánybíró-választásokkal. Ennek révén pedig mintegy kasztrálásra kerül a korábban körük szervezett balliberális NGO-hálózatuk és egyetemi jogászai hálózatuk hatékonysága is. Ez történt 2011-től fokozatosan Magyarországon, és 2015-től Lengyelországban is. Ennek révén a legnagyobb támadást kapják ezekben az országokban a részben funkciójukat veszített NGO-jogászoktól és egyetemi szellemi csoportjaiktól az „áruló”, „szakmájukat feladó” és „kormányzatona” alkotmánybírák, mind az utóbbiak folyóirataiban (itthon és külföldön), mind a balliberális TV-csatornákon és online médiafelületeken. Ez azonban csak provizórikus állapot lehet, mert ha az átbillenést létrehozó kormánytöbbség átadja a helyét a jurisztokratikus szerveződéssel baráti kormányerőknek, akkor mégha annak nincs is alkotmányozó ereje, akkor is megkísérelheti ezt akár egy alkotmánypuccsal is visszafordítani, mert a jurisztokrácia rendszerének fent jelzett elemei ezt tombolva fogják követelni mind itthon, mind a baráti részlegeik külföldön. Vagyis a „félbevágott” jurisztokrácia esete áll most fenn mind Magyarországon, mind Lengyelországban – ezt tisztán kell látni.

2 Hogy ez a latin-amerikai emberjogi bíróság (IACtHR) vonatkozásában is így van, azt Alexandra Huneus tanulmánya is mutatja, aki a globális jurisztokrácia terjesztését fő feladatként maguk elé tűző neokonstitucionalisták szerepét és ide beépülésüket írja le. Lásd bővebben: Alexandrta HUNEUS: *The Inter-American Court of Human Rights. How Constitutional Lawyers Shape Court Authority – International Court Authority*. szerk. Karen J. ALTER–Laurence R. HELFER–Mikael Rask MADSEN, Oxford UP, Oxford, 2016. 215.

» a jurisztokratikus konglomerátumot erős médiaháttér segíti

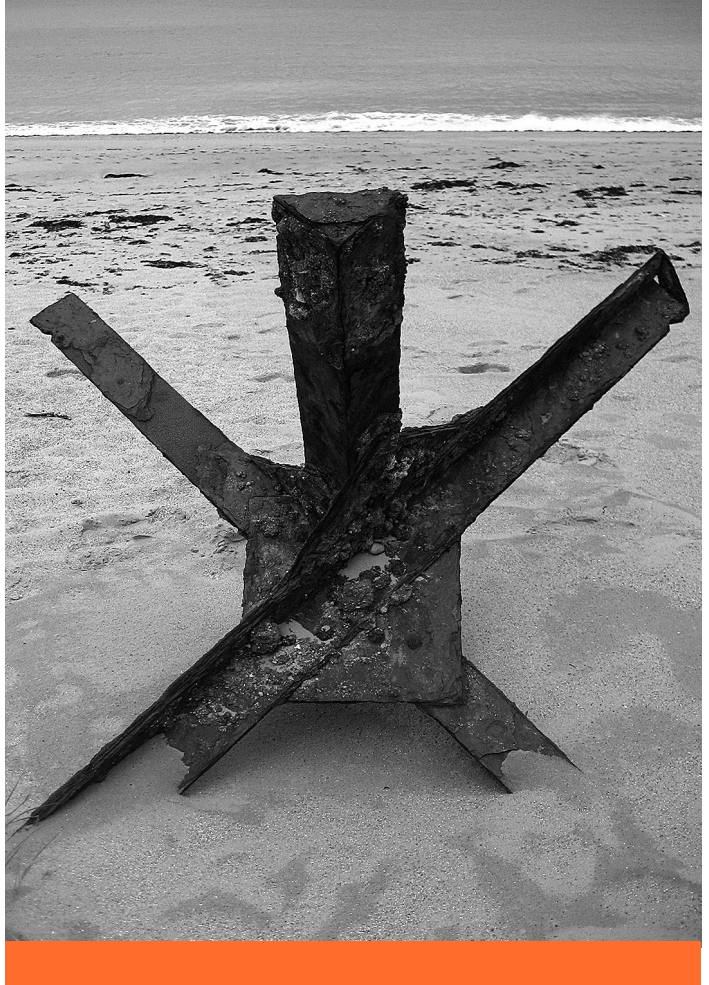
PÁRHUZAMOS ÁLLAM

A kelet-ázsiai országokban létező alkotmánybíráskodásra áttérve azt kell szemügyre venni, hogy a Közép- és Kelet-Európában megismert minták ott miként működnek vagy miben van eltérés ezektől. Az egyik eltérés, hogy ott nem jött létre egy összeurópai alkotmánybírásként működő emberjogi bíróság Kelet-Ázsia egészét illetően, szemben azzal, hogy például Latin-Ameriába és Afrikába ezt exportálni tudták a nyugati jurisztokrácia domináns csoportjai. Így nincs az egyes államokon túl egy összefogó globális jurisztokrácia ebben a térségben. De nem lehetett arra utaló jeleket sem találni erre, hogy a globális amerikai NGO-hálózatok leányszervezetei épültek volna be ide, és azok mozgatnák belülről az egyes államok alkotmánybíráskodását. A fő különbség tehát, hogy itt belső hatalmi forrásokkal rendelkező társadalmi csoportokon nyugvó jurisztokratikus szerveződésről lehet beszélni a demokratikus szerveződés mellett, és ez nem egy exportált, kívülről beépített hatalmi rendszer. Bár egy-egy NGO kivételként nyilvánvalóan lehet külső gyökerekkel rendelkező is, de rendszerszerűen ezek csak kivételnek tűnnek itt Kelet-Ázsiában.

Ez azonban nem jelenti, hogy ne lennének külső összefüggései ezeknek a jurisztokratikus szerveződéseknek, mert például az indiai legfőbb bírák esetében az amerikai Supreme Court aktivista alkotmányértelmezési mintái a '60-as évekből döntőek voltak az utánzásban, vagy ugyanígy később a közérdekű perlés átvétele, és ehhez a baráti, otthoni jogvédő ügyvédi irodákkal való együttműködés fontosságának felismerése is az ottani tapasztalatok átvételét jelentette. Ezek azonban csak eszmei átvételek voltak belső (hatalmi) készletéből, és nem külső globális hatalmi erők általi betelepülés következményei, amint az Európában volt látható. Ugyanígy a thaiföldi, taiwani és dél-koreai alkotmánybírák esetében a nagyon szoros rátapadás a német aktivista alkotmánybíráskodás mintáira és érvelési formuláira is a belső politikai erőmegoszlások következményének tekinthetők, és ez csak a demokratikus többséggel szembeni belső hatalmi potenciál kiaknázásának feltárásában játszott szerepet, és nem valami külső globális hatalmi erőnek való alávetés elfogadását hozta magával.

Összességben tehát a kelet-ázsiai alkotmánybíráskodás és az erre épülő jurisztokrácia rendszere egy párhuzamos hatalmi szerveződést jelent az egyes államokon belüli demokratikus szerveződés mellett, és mintegy megduplázza a politikai hatalmi küzdelmeket. Így az állami akaratképzés is megkettőződik, ennek révén a jogrendszer is, s a parlamenti törvényhozással kialakított törvények mellett/felett egy alkotmányjogiasított joganyag is működik.

Áttérve a latin-amerikai országok alkotmánybíráskodására, itt egy közép-kelet-európai mintát lehet megállapítani a közép- és kelet-európai külsőleg exportált és fenntartott jurisztokrácia és a jurisztokráciát a belső hatalmi megkettőződés felhasználó kelet-ázsiai modell között. Az itteni államok többségében a szuperjurisztokrácia felé mentek el, élükön Kolumbiával, Brazíliával, Costa Ricával és részben Mexikóval, de az USA-ból kapott folyamatos eszmei és NGO-beépülés

Akadály II. – Partraszállást megakadályozni hivatott hegesztett tankcsapda Alderney partjainál (Nagy-Britanniához tartozó sziget a La Manche-csatornában) (Wikimedia Commons)

itt végül a belső hatalmi pluralitással összefonódva a mindenkori demokratikus szerveződés mellett mint egy alternatív hatalmi út vált bevetté a demokratikus választásokon gyengébb, de máskülönben hatalami erőforrásokkal rendelkező csoportok számára. Így itt már nemcsak a USA balliberális erőinek külső szervezése által fenntartott jurisztokrácia ez, ahogyan az térségünkben megfigyelhető, hanem a tartós belső hatalmi kettősség kifejeződése.

A KETTŐS ÁLLAM ÉS A JOGRENDSZER MEGDUPLÁZÓDÁSA

Feltehetően következtetésemhez az is hozzájárult, hogy tavaly nyáron komolyan elgondolkodtam Cservák Csaba már évek óta hangoztatott javaslatán, miszerint a jogrendszernek nem négy, hanem öt jogrétege van – szemben az-
al, amit én lefektettem a '80-as évek végén –, s hogy akkor már nyolc éve az alkotmányt precedensjoggal konkretizáló alkotmánybírói testület tagja voltam. Ugyanis korábban jeles német szerzők jogfelfogását szintetizálva a szövég-
reteg, jogdogmatikai réteg és a felsőbbbíróági precedensjogréteg mellé még odacsaptam negyediknek az akkorra már az egész világon jelentőssé vált alkotmánybíráskodási döntéseket mint alapjogi réteget. Cservák Csaba ezt kezdte korrigálni, és állította már 2015-ben, hogy van még egy ötödik jogréteg, és ez az *alapjogi dogmatika* jogrétege. Egy erről szóló könyvének bemutatását végezve aztán elgondolkodtam azon, hogy lehet, hogy mégis igaza van, és az alkotmányi dogmatikát nem lehet befogni egyszerűen a hagyományos jogági dogmatikák közé, amiért én korábban vita nélkül csak félretoltam álláspontját.

De ha mostmár komolyan vettem, akkor rögtön tovább is mentem, és fel-
ötlött bennem, hogy akkor van egy hatodik is, amivel már évek óta töltöm nap-
jaim nagy részét, és ez az alkotmánybíróági precedensek jogrétege. És mivel Ran Hirsch jurisztokrácia tézisét átvéve és továbbgondolva már 2015-ben arra jutottam, hogy az alkotmánybíráskodás bizonyos feltételek mellett megkettő-
zi a politikai rendszer demokráciára épülését a jurisztokráciára építéssel, így most adódott számomra, hogy itt nem igazán hat jogrétegről van szó, hanem inkább kétszer háromról. Vagyis, miután az alkotmánybíráskodást most már nem tudtam le egyetlen alapjogi réteggel, hanem itt is az alkotmányi szövég-
réteg, az alkotmánydogmatika és az alkotmányi precedensjog hármasságát tartottam a szemem előtt, rögtön feltolultak az emlékek bennem a hagyomá-
nyos jogágak keserves küzdelmeiről a konkurens alkotmányos magánjoggal,

az alkotmányos büntetőjoggal. Ahogy már a '80-as évek végén is olvastam egy német tanulmányutamon egy német magán-
jogászprofesszor kifakadását az alkotmányjogi imperializmus-
ról (*verfassungsrechtliches Imperialismus*). Így a kibővített jogré-
teggépet most már mint a jogrendszer megduplázódását fogtam fel, melynek folyamán a hagyományos jogrendszer fölé telepí-
tett alkotmány az alkotmánybíráskodás révén már helyesebb elnevezéssel alkotmányi joggá válik fokozatosan, kibontva az alkotmányszöveg mellett az alkotmányi precedensjogot és ezek-

ből lassanként az alkotmányi dogmatika érvelési formuláit és fogalmait is. Ez a jogduplázódás egyben mint egy primátussal rendelkező *überjogrendszer* viszonyul a hagyományos jogrendszer jogrétegeihez, és explicit módon meg-
semmisítheti a törvényszövegréteget, félretolhatja a hagyományos jogági dog-
matika megoldásait, és saját formuláit kívánja helyükre tenni, illetve ugyanígy a rendes bírósági jogértelmezést is megsemmisítheti, és helyükre parancsoló módon az alkotmánybíróági jogértelmezést rendeli. A tapasztalatok szerint ez egy folyamatos küzdelmet hoz létre a hagyományos jogrétegek hordozóival, úgymint a törvényhozással, a jogági dogmatika professzoraival és a legfelsőbb bírósági bírákkal, noha enne mértéke az egyes országokban eltérő.

Miután eddig eljutottam, szétnéztem a külföldi szakirodalomban, hogy most akkor én egy vadonatúj meglátásra jutottam-e, vagy csak megismétlem a mások által már megfogalmazott összefüggéseket? Ennek menetében rögtön felmerült, hogy amit én a jogrétegek elméletéből kiindulva most megteszek, azt

„félbevágott”
jurisztokrácia esete
áll most fenn
Magyarországon

a németek más név alatt már a '80-as évektől indulóan, de különösen az ezredforduló körül megvitattak, és az alkotmányjogi jogág alkotmánybíráskodását a jogrendszer többi részével mint egyszerű joggal állították szembe. Még ha ezt explicite nem is nevezték a jogrendszer megduplázódásának, de néhány szempontból azért úgy tárgyalták. Tanulási szándékkal aztán így mint az én duplázási tézisé is egy alternatív megfogalmazásán mentem végig ezen egy külön tanulmányban. Jó volt látni eközben, hogy azzal, hogy én a jogot nemcsak egységben tartom a szem előtt, hanem rétegekre szétbomlással, így minden egyes részletkérdésnél a jog hagyományos rétegeit az új alkotmányi jog rétegeivel tudtam ütköztetni és összehasonlítani. Így jobban a szem elé kerül, hogy mi a helyzete egy-egy jogrétegnek a hagyományos jogágakban, és miként változik meg ez a szerepe az új alkotmányi jogban. Ennek révén egy sor olyan kérdés merül fel, amit a németek alkotmányjog *versus* egyszerű jog szembeállítása nem tudott felvetni.

Sokat lehetett tanulni azonban ebből az összehasonlításból, hisz a németeknél hozzánk képest már régebben elkezdtek az alkotmányos jogágak tanulmányozását, de azért is, mert a világ többi részén a németeket veszik alapul e téren, vagy mint elvetendő, vagy mint követendő példát. Így az alkotmányos magánjog esetében a brit és az olasz alkotmányjogiasítási szint a németek mintája alapján a magánfelek közti horizontális hatás vonatkozásában a közvetett hatás elismerése után mára jórészt átment a *közvetlen hatás* elismerése felé, míg az USA-ban ehhez képest megmaradtak egy alacsonyabb szintű alkotmányjogiasításnál. Ugyanígy az alkotmányos büntetőjog esetében a németeknél az itteni büntetőjogász-professzorok által kidolgozott és a szinte a teljes hagyományos büntetőjog alkotmányjogiasítását megcélzó megoldásokat jó volt alapul venni ahhoz, hogy egy skálán osztályozni lehessen az egyes országokban az alkotmánybíráskodás által ténylegesen felkarolt és megvalósított alkotmányjogiasítási szintet. Így jól látható volt ebben az összehasonlításban, hogy maga a német alkotmánybíráóság a 2008-ban e téren hozott kulcshatározatában markáns álláspontot kifejtve teljes mértékben elutasította azt, hogy túlmenjen a büntetőjogi alkotmányi garanciák mentén történő perifériális alkotmányjogiasításon, és ugyanezt tették az USA szövetségi legfőbb bírái is, míg a kanadai Legfelsőbb Bíróság lelkesen beleállt a büntetőjog teljesebb alkotmányjogiasításába. Ezek után tanulságos volt összehasonlítani a magyar alkotmánybírák '90-es évekből megindított büntetőjogi alkotmányjogiasítását és ennek napjainkig végbement változásait, mert kiderült, hogy akár világbajnoki címet is kaphattak volna a magyarok a '90-es évekből, ha osztottak volna ilyet. Mert amit egyetlen ország alkotmánybírói többsége sem tett meg – és a 2000-es évektől a kanadai legfőbb bírák is csak megközelítettek –, azt a frissen létrehozott hazai alkotmánybíráóság a '90-es évek elején skrupulusok nélkül megtette. Amit a német büntetőjogász-professzorok otthon nem tudtak elérni, és csak álmodni tudtak az alkotmánybíráskodásba átültetésről, azt a '90-es évekbeli hazai alkotmánybírói többség hezitálás nélkül megtette, és egy sor büntetőjogi tényállást megsemmisített mint az *ultima ratio* elvébe ütközött.

Ezeket alapul véve az összehasonlító vizsgálódásaimat úgy összegeztem, hogy két fokozatot lehet elkülöníteni az egyes jogágak alkotmányjogiasításánál. Ez megállhat egy alacsonyabb foknál, amikor csak az alkotmányi garanciák körül történik meg, de lehetséges egy magasabb fok is, melynél az egyes hagyományos jogág anyagának és dogmatikájának egész terjedelme is elvileg átírásra kerülhet. Ez megy végbe a büntetőjog területén, ha az alkotmányi büntetőjogi garanciákon túl egy általános formulát is az alkotmányos megítélés mércéjévé emelnek fel, és ehhez bármely büntetőjogi tényállást és szabályt hozzá lehet mérni, és megsemmisíteni. Ilyen általános formulaként dolgozta ki a németeknél a büntetőjogászok egy csoportja a *jogtárggyal lefedettség követelményét*, valamint az *ultima ratio* elvet, a kanadaiaknál pedig a *károkozás elvét*, kombinálva ezzel az *arányosság elvét* vagy az *egyenlőség elvét*, és ezekbe ütközőnek minősítve bármely büntetőjogi előírás elvileg felülvizsgálhatóvá és megsemmisíthetővé válik az alkotmánybíráskodás folyamán. A magánjog terén pedig a magánfelek közti horizontális hatás elismerése vagy ennek tagadása az a vízváltó, ami eldönti az alkotmányjogiasítás fokozatát az adott országban, és ezzel a jogrendszer megduplázódásának a fokát.

Továbbhaladva a vizsgálódással e téren feltűnt számomra, hogy mióta én a '70-es évek vége óta foglalkozom az alkotmánybíráskodás kutatásával, időközben az akkor létező három alkotmánybírásból mára fokozatosan az egész világra való kiterjedéssel már a százat is meghaladta a számuk, és ezek nagyobbik fele külön szervezett alkotmánybírátság, de az Egyesült Államok megoldása szerinti rendes felsőbíráóságok által ellátott alkotmánybíráskodás modellje is elterjedt jónéhány országban. Itt pedig felmerült bennem von Savigny emléke, aki az 1800-as években a franciáktól áttérjedő írott jogalkotás ellen harcolva, bár reális problémákra mutatott rá, de utólag értékelve egy új joglépcső kiemelkedését akarta megakadályozni, hasztalanul. Így az alkotmánybíráskodás elmúlt 40 év alatt megállíthatatlannak tűnő terjedését látva – mely messze túlment a Kelsen által szem előtt tartott, pusztán kereteket őrző alkotmánybíráskodáson –, felmerült most bennem, hogy talán itt is egy új, további joglépcső emelkedik ki ezzel a megduplázódással, és én kissé szélmalomharcot folytatva küzdök már majd' harminc éve az aktivista alkotmánybíráskodás formuláját alkalmazva ez ellen. Ez kétségkívül roncsolja a demokráciát, roncsolja a hagyományos jogágak dogmatikai fogalmi rendjét, de talán ez egy olyan „termékeny rombolás”, mely ezt egy új, magasabb funkció vagy akár több funkció ellátása érdekében teszi, amit én eddig nem vettem figyelembe. Eddig a konkrét okokra figyeltem inkább, melyek az egyes országokban az addigi demokratikus törvényhozási dominancia helyére az alkotmánybírási és más főbírói dominanciát tették, és ezek eléggé prózai politikai és hatalmi okok voltak, akár a belső hatalmi küzdelmeket illetően – ahogy Ran Hirschl a *Toward Juristocracy* című 2004-es könyvében elemezte –, akár a külső nagyhatalmi nyomásokat illetően. Egy intézmény létrejöttét meghatározó okoktól ugyanis teljesen független az, hogy ez tartósan fenn tud-e maradni a történelmi folyamatok evolúciós funkcionista elmélete szerint. Kérdés tehát, hogy lehet-e ilyen

Akadály III. – Invázió
elleni erődítés a dél-angliai
Pondfield Cove partjainál
(Wikimedia Commons)

tartós funkciót vagy funkciókat felmutatni a világon egyre terjedő alkotmánybíráskodás mögött?

A kutatás kezdetén járva ezt írtam: „egy lehetséges tartós funkciót én abban látok, hogy a politikai törvényhozás és az ennek alárendelt miniszteri szintű jogalkotás formájában kiemelkedett tudatos jogmeghatározás az egyes emberek jogait és kötelezettségeit szükségszerűen *instrumentális metszetben* tudja csak figyelembe venni. Így az alkotmánybíráskodás az egyes jogokra és kötelezettségekre összpontosult ügyelemzése, és emellett még ezen túl is az egyes konkrét esetekre figyelő munkamódszere miatt – legalábbis a legnagyobb döntési terhet jelentő bírói döntések és ezek által használt törvényi rendelkezések alkotmányosságát vizsgáló tevékenysége közben – lehetővé teszi, hogy az instrumentális metszetben alkotott és alkalmazott jogot *az egyéni jogokra koncentrálva korrigálja*. Így a kiemelkedett új joglépcső éppúgy gazdagítani tudja az eddigi joglépcsők evolúciós adalékait, ahogy korábban a jogdogmatika is tudta a feszes logikai értelmi rend bevitelével. Vagy, miként a tudatos jogalkotás a törvényhozási politikai demokrácia bekapcsolása mellett a bírói szféra fölé emelkedve a *minisztériumi információgyűjtéssel készített törvénytervezeteivel* is gazdagította a jog rendszerét.”

Ez lenne tehát az egyik funkció, de tovább keresgélve egy ettől teljesen független másik funkció is felmerült előttem: „A törvényhozás feletti új, alkotmánybíráskodási joglépcsőnek a világ egészében való elterjedtségét elemezve a tartós funkció utáni kutatás azonban adhatja azt a magyarázatot is, hogy ennek eredményeként végül is a választók millióira alapozott demokrácia az elitek jogkorrekciójával kapcsolódik össze, és él együtt vele. Így amit a felvilágosodás francia forradalmárjai Rousseau néptörvényhozási eszméje alapján kiharcoltak, az a társadalmi hatalmi realitások elittagozódásával együtt tud élni. Pesszimistán szemlélve ez így a demokrácia korlátozása – amit már számtalanszor leírtak az alkotmánybíráskodás kapcsán –, de optimista szemszögből szemlélve talán ez az egyetlen út arra, hogy a tömegdemokrácia az elitek megszüntethetetlen dominanciája ellenére legalább ilyen formában fennmaradjon.” Mindenki maga eldöntheti, hogy ezek az itt kiemelt funkciók eléggé méltányolhatóak-e ahhoz, hogy az alkotmányjogiasításnak a demokráciát és a hagyományos jogági dogmatikákat roncsoló következményeit „termékeny rombolásnak” tekintse-e, és így támogatandónak, vagy sem. Vagy folytasson kutatást más legitimáló funkció után. Mindenesetre én nem sok esélyt látok arra, hogy a most már majd’ fél évszázados fejlemények után megforduljon a trend, és Kelsen álmainak megfelelően pusztán a demokráciát és a hagyományos jogrendszert a garanciális keretek között tartó alkotmánybíráskodás valósuljon meg.

E funkciók jelzése még jórészt hipotézis, és még elemzésekkel, illetve mások meglátásait felhasználva kell majd alátámasztani. De a másodikra Robert Borktól már találtam egy egész kötetben kibontott olyan elemzést, mely szinte már el is végezte ezt az alátámasztást helyettem. Idézem a következőket tőle: „A bírák az Alkotmányba új elveket beleolvasva nem mondanak semmit analitikailag ezek eredetéről, hanem csak retorikailag ábrázolják ezeket. Azonban komoly okok vannak annak feltételezésére, hogy a bíró mindig azokat az értékeket foglalja bele az alkotmányi rendelkezésekbe, melyek azoktól a társadalmi osztályokból vagy elitektől származnak, melyekkel azonos az identitása. Közhelynek számít, hogy az Egyesült Államokban a morális nézetek mind regionálisan, mind a társadalmi osztályok szerint változóak. Az szintén közhely, hogy bizonyos elitek morális szemlélete erősebben megjelenik a kormányzat működésében, mint az olyanok, amelyek a nép többségének morális nézeteivel egyeznének. Ez különösen igaz állítás a bírák által kifejezett morális nézeteket illetően. Az elitek morálja és politikai nézeteik nagyon sokszor nem képesek választást nyerni és a törvényhozási többséget irányítani, de mindazonáltal a bírákat befolyásolva mégiscsak a jog meghatározóivá tudnak válni. Ez az oka annak, hogy bizonyos elitek előtt extrém módon népszerű a bírói aktivizmus, és erre bátorítják a bírákat azzal, hogy ez az ő igazi hivatásuk. A törvényhozás

**a választók millióira
alapozott demokrácia
az elitek jogkorrekciójával
kapcsolódik össze** »»

ezzel szemben sokkal inkább a tömegek többségi morális nézeteit fejezik ki, míg a bírói aktivizmus az elit kisebbségét.”³ Csak azt fűzhetem hozzá, hogy ezt állítom én is a jelzett funkció kiemelésével.

ÖSSZEGZÉS

Az alkotmányi joggal létrejövő anomáliára szeretnék röviden kitérni, mely e megduplázódott jogi rész miatt keletkezett a hagyományos jog horizontális jogági tagozódását illetően. Ez a kontinentális európai jogrendszerekben már kb. 150 éve egyre mélyebben széttagolta a jogászságot első fokon jogági jogászsá, majd csak ezután jön a szétbomlás az egyes jogász szakmákat illetően, úgymint bírói kar, ügyvédség, ügyészség és közigazgatási jogászság és egyetemi jogászság. Ez a második szétbomlás már nem érinti azt, hogy minden kontinentális európai jogász már az egyetemi végzése után jogági szakosodásra kényszerül, amennyiben halad előre karrierjében. A jog egészét igazán meghatározó felsőbíróságok bírái, egyetemi jogászprofesszorok, az ügyési elit és az ügyvédi elit tagjai mind már egy-egy jogágra szakosodott jogászok, akik a jogrendszer más jogágaira már csak mint joghallgatói emékeikre tekintenek nosztalgiával, de ezeket évtizedek óta nem művelik. Ezzel szemben az Egyesült Államokban megmaradt a bírói kar szerveződésében a generalista bíráskodás, és tőlük kisugárzóan a jogrendszer egészben való szemlélete (ugyanis zömük egyben egyetemi jogász is, és ők képzik ki a mindenkor következő jogászgenerációkat). Ez az, ami az európai kontinensen az utóbbi másfél évszázadban fokozatosan eltűnt, és ami miatt a specializálódva szétszakadozott jogászság és a mélyen specializálódott bírói kar csak nehezen tudja felvenni az Amerikából átszármazódott generalista alkotmánybíráskodás ellátását.

Én úgy látom, hogy a generalista alkotmánybíráskodás által előrehajtott alkotmányi jog és az elsősorban általa megvalósított jogrendszer-duplázódás megköveteli, hogy a hagyományos jogágak horizontális tagolódása mellett egy generalista jogág is elismerésre kerüljön – mintegy a többiek felett „keresztbe fekve” –, és ennek joganyaga is bekerüljön legalább egy súlyos tantárgyként a jogászképzésbe *alkotmányi jog* elnevezés alatt. Ebből ered, hogy a régi államjoggal az utóbbi évtizedekben azonosított alkotmányjogot, mint inadekvát elnevezést, el kell vetni, hisz ez az államhatalmi szervek szabályanyagát tartalmazó jogág éppúgy csak részlegesen van az alkotmányi jog által szabályozva,

mint a többi jogág. Ez a hibás azonosítás oda vezetett nálunk, hogy ma már a vallásszabadság alkotmányos alapjogával, az alkotmányos magánjoggal, az alkotmányos büntetőjoggal és a nemzetközi alkotmányjoggal foglalkozókat is befogó alkotmányjogi tanszékek léteznek, ám az *echte* államjogász szakma jórészt eltűnt, és ezek témáit egyre inkább a politológusok veszik át. Ám náluk csekély a tényleges jogi tudás az összefüggések mélyebb átlátásához. Vagyis a jogágakat és a jogászképzést illető javaslatom, hogy kapja vissza az *államjog*, ami őt illette, és az *alkotmányi jog* mint egy generalista

új jogág anyagába kerüljenek bele a mai, különböző alkotmányos jogági név alatt üzött tevékenységek. Szerintem ezzel a hagyományos jogágak művelői is jól járnának, mert így a ma őket sokszor belülről bomlasztó törekvések „alkotmányos” zászlók alatt ezzel kikerülnének a sáncaik közül. Igaz, hogy egyben egy felettes szintre kerülve a velük szemben primátussal rendelkező alkotmányi jog sáncai közül kiindulva új rivalizálások is létrejöhetnek. De mivel ezek ma is vannak, csak rejtettebben és kezelhetetlenül, így talán ez ebből a szempontból is megfelelőbb lenne. ■

» generalista
alkotmánybíráskodás
által megvalósított
jogrendszer-duplázódás

3 Robert H. BORK: *The Tempting of America. The Political Seduction of the Law*. Simon and Schuster, New York, 1990. 17.